

Tóth Károly Antal

Az élet kalandja

Előhang

Kíváncsiak vagyunk: élményekre, ismeretekre éhesek. Magunkat is ki akarjuk próbálni és a világot is. Ez az ismerkedés mindig izgalmas, kaland jellegű, különösen, ha van benne valami kockázat is. A kaland izgalmá hajt bennünket új tájak, új ismeretségek felé, vagy visz minket a tudás és az értelem végtelen, többdimenziós térségeire. Az igazi (kissé ünnepszerű) kalandban távolságot tartunk magunk s a velünk történetek között, így kívülről is tudjuk szemlélni az eseményeket. Ez lehetőséget ad számunkra, hogy már menet közben számot vethessünk tévedéseinkkel.

Nagymértékben beállítottság dolga, mit hogyan élünk meg. Ezért egy negatív élményt az egyik ember gazdagító tapasztalattal szolgáló kalandnak tekinthet, más esetleg csapásként érzékeli ugyanazt.

Minden teremtett dologban és lényben van valami különös szépség, valami ismeretlen, rejtőzködő, valami titok. Ez közös a bennünk levő, tudatunk számára sejtelmes természetű lényeggel, ezért úgy érezzük, hogy közünk van mindenhez, ami körülvesz bennünket. Ebből származik a varázs, amely ott vibrál a világ dolgai körül, és ott sugárzik az önzetlen emberi kapcsolatokban. Aki képes fogni ezt a varázst, annak az étellel való minden ismerkedése szép kalanddá válhat. Amikor hiányzik a fogékonyság, elszürkül a világ. Ha valamiből csak annyit fogunk fel, amennyi látszik belőle, hamarosan érdektelenné lesz számunkra, vagy csak a gyakorlati haszon szempontjából tudunk számolni vele. Ilyenkor, ha hiányzik az erkölcsi kontroll, a kalandvágy helyét a gyűjtés mohósága, a törtetés, az élvezet és a hatalom utáni sóvárgás veheti át. De mindenképpen sivárabb lesz az életünk.

Van olyan esemény, amit természetesen nem érzünk, nem érezhetünk kalandnak. Nem kaland az, amikor rálelünk életünk igazi társára, nem az a gyermekeink születése és az sem, amikor az ő sorskérdéseikkel szembesülünk. A halálveszedelem lehet számunkra kaland, de mások halála sohasem. Bármennyire annak tekintik az otthon maradottak, nem kaland a szülőföld végleges elhagyása, az elszakadás attól a kultúrköről, melynek minden sejtünk formálásában szerepe volt. Ezek és a hasonló esetek lényünk legmélyebb rétegeit, lényünk lényegét érintik. Ami számunkra összeférhetetlen a kalandhoz szükséges játékosággal, az bennünk valamilyen módon végleges. Ilyenkor is tudhatjuk kívülről nézni a dolgokat, de nem a kaland, az élménygyűjtés szemszögéből, hanem az erkölcséből.

Megtörténhet, hogy számunkra – például alkatunknál fogva – ismeretlen a kaland. Ez az önmagunkkal való szertelen azonosulást bizonyítja, mert úgy viselkedünk, mintha minden, ami velünk történik, csakis lényeges lehetne. Ha túlságosan azonosulunk magunkkal, értékrendünkben megzavarodva elveszíthetjük a talajt a lábunk alól, és életünk tévútra jut.

Az is megtörténhet, hogy (majdnem) mindent kalandként élünk meg, mindenben csak az érdekességet keressük és/vagy csak a magunk megmutatásának lehetőségét látjuk, tehát a lényeges dolgokat sem vesszük komolyan. Ez értékrendünk alapvető hiányosságait bizonyítja, és így végeredményben kalandorokká leszünk.

Kérjük a sorstól azt az adományt, amivel el tudunk igazodni vágyaink, törekvéseink és a világból bennünket ért hatások zűrzavarában.

Az élet nem mindig élvezhető, de megkönnyíti a helyzetünket az, ha a sötétebb pillanatok is kalandként tudjuk megélni. A legfontosabb viszont, hogy amikor már minden kalandvágyunk befulladt, kimerült, továbbra is kívülről tudjuk nézni a világot, s benne magunkat. Amíg az erkölcsi iránytűt nem hánytuk el, ez sohasem lehetetlen számunkra. Mert ilyenkor Isten szemével próbáljuk látni dolgainkat.

Az alábbiakban életem megrostált tényeiből mondok el egyet-mást. Kérem, olvassák a fentiek figyelembevételével.

Helyszínek

1. Szatmárnémeti

(1942. december 3 – 1960 ősze)

A Hunyadi utcában¹ születtem, ott, ahol Dsida Jenő harmincöt évvel korábban; ő a közepe táján (42. szám), én a végénél (88. szám – legalábbis akkor ennyi volt). Egy kis epével kalandosnak is nevezhetjük azt a világot, amelybe (magyar állampolgárként) belecsöppentem. Azon a télen volt a sztálingrádi áttörés, és míg én pelenkában rugdalódtam a meleg szobában, magyar katonák tízezrével pusztultak a fagyos Don-kanyarban. Arankának, a húgomnak a következő év decemberének végén történt születése után a háború rövidesen meglátogatott bennünket is. Miután Magyarországot megszállták a németek, 1944 nyarára deportálták a város zsidóságát. Elvitték Stern doktort is, a gyermekorvosunkat feleségével és gyermekeivel együtt. Senki nem tért vissza közülük a haláltáborból.

Aztán a nyár folyamán megszólaltak a légiriadót jelző szirénák.

A szemben levő ház nagy kertjében, keresztanyáméknál bunkert ástak. Mind gyakrabban ott töltöttük az éjszaka egy részét. Talán mert éreztem az összezsúfolódott emberekben a feszültséget, a félelmet, vagy mert féltékeny voltam a húgomra, aki Anyám ölében aludt, miközben nekem „csak” Apám jutott, mindenesetre összehánytam magam minden alkalommal, és remegve végigordítottam valamennyi légiriadót, különösen a szeptember közepe táján bekövetkezett első bombázást. A sztalingyertyák vakító fénye besütött a bunkert fedő deszkaajtó résein. Katonaviselt férfiak ott imádkoztak hangosan a földbe vágott lépcsőfokokon térdepelve, egyikük pedig, aki egy hasadékon figyelte a sívítva zuhanó bombákat, közvetlenül a robbanások előtt mindig azt mondta: – Na, most!

Másnap, mivel a repülőgépek „Vizontlátásra holnap este” szövegű cédulákat szórtak, Apám megszervezte, hogy a család – mint akkor nagyon sok más városi is – falura menjen a bombázások elől. Ő katona volt, ezért nem jöhetett velünk. Anyámmal és egyik nővérével a közeli Batizgombásra szekereltünk, ahol már aznap este megszemlélhettük a város fölött a következő háborús „tűzijátékot”. Később a front közeledése és az orosz katonák tetteiről szóló hírek miatt átköltöztünk Egribe, amely kissé távolabb esett a hadiúttá változott országúttól. Ott vártuk meg az október végi „felszabadítást”. A megelőző utolsó négy napot többedmagunkkal a lehurcolt asztalokon töltöttük egy pincében, ahol bokáig ért a beszívárgott víz.

Apámat közben egy katonai oktató intézménnyel (ha jól emlékszem, hadapródiskolával; már nincs kitől megkérdezni, tévedek-e) nyugat felé vitték. Valahol Németországban, talán Essen környékén esett fogságba, amit társaival együtt már régen várt. A dolog úgy történt, hogy odagördült hozzájuk egy amerikai tank, lelépett róla egy amerikai katona, és intett nekik, hogy jöjjenek. Ezt követően egy összkomfortos belga rét szögesdróttal és árokkal elkerített, őrtornyokkal díszített darabjának vendégszeretétét élvezték hosszabb ideig. Ez nem volt egészen veszélytelen, mert például amikor az egyik fogoly egy kis húsrá áhítozva (az első tíz napban nem kaptak semmit enni, a fűvet egészen lelegelték ezalatt) beugrott az árokba egy patkány után, az őt lelőtte.

Mindazt, amit eddig elmondtam, a szüleimtől hallottam. Semmi emlékképem nem maradt a bunker és a bombázás borzalomként átélt élményeiről sem, pedig akkor már majdnem kétesztendő voltam. Talán igyekeztem tudatom mélyére nyomni a fenyegető megmagyarázhatatlant.

A bunkerre emlékszem, de csak azért, mert néhány évig még megvolt: krumplit tároltak benne. A felnőttek háborús élményekről szóló beszélgetéseit hallgatva, egy ideig nagyon foglalkoztatott a sziréna mibenléte. Egyszer az ablakban ültem, és elképzeltem, hogy az utcán a kanyarban hirtelen megjelenik egy sziréna. Óriási cséplőgéphez hasonlított (ilyenek gabonaéréskor a házunk előtt vonultak el), szemei voltak, és talán szája vagy más szervei is, mindenesetre rettenetesen félelmetes volt. Néztem az üres utcát, visszahúzódtam, majd újra kikukucsáltam, és borzongtam.

Emlékszem, amikor Anyámmal és a húgommal együtt imádkoztunk Apám hazatéréseért, akiről hosszú ideig nem tudtunk semmit. Aztán megvan Apám hazaérkezésének a filmje a fejemben, amikor '46 nyarán az állomásról jöve fiákerrel érkezik az utcánkba; én a házunktól nem messze a járdán állok, Apám megállítja a kocsit, és hív magához, de én kissé zavartan nemet mondtam (noha nyilvánvalóan

---

¹ Az utca elrománosított neve mindmáig a Hunyadiak nevét őrzi: strada Corvinilor.

Anyám is ott ült mellette), amit én rögtön mérhetetlenül megbántam, hiszen így lemaradtam egy kis kocsikázásról.

A könyvüzletet, amit Apám állami kölcsönből nyitott '41-ben (erre építették a család egzisztenciáját: csak ezután házasodtak össze), s amit az ő távollétében Anyám vezetett, rövidesen kénytelenek voltak bezárni, mert a magánkereskedők a kezdődő „szocializmusban” nem jutottak áruhoz. Néhány próbálkozás után Apám végül a város legnagyobb gyárában, az Unióban (bányafelszerelést és mezőgazdasági gépeket gyártott) lett tisztviselő, onnan is ment nyugdíjba.

A „népi demokrácia” éveit következtek, amelyeket én meglehetősen békésnek éltem meg, inkább csak a nagy szegénységet éreztem. Egyszer ugyan, valamikor 1950 körül egy este, jóval sötétedés után autó állt meg az utcán. Apám rögtön eloltotta a villanyt, félrevonta az ablakon a sötétítőt, és feszülten kikémlelt a résen. Megnyugodva látta, hogy az autó nem a mi házuk előtt állt meg. Akkoriban még nagyon kevés gépjármű volt Szatmárnémetiben. Késő este inkább csak azok jártak – pláne mellékutcákon –, amelyekkel valakit „be akartak gyűjteni”. Egy másik eset: A *Ludas Matyi* című magyarországi vicclap szövegeiből ihletődve (akkor még élő lehetett fizetni rá), egy vasárnap délelőtt valamilyen játék részeként hangosan elkezdtem kiabálni: „Halló, halló figyelem! Itt Amerika Hangja!” Az ablak tárva volt az utca felé. Apám odaugrott hozzám, befogta a számat, és azt kérdezte: „Megbolondultál? Börtönbe akarsz csukatni?!”

Elég hosszú idő telt el, amíg azt is felfogtam, hogy nekem közben csendben megváltozott az állampolgárságom. Vagyis hogy eredetileg nem román állampolgárként születtem.

Mindezek a történések számomra inkább kalandmentes tényként jelentkeztek, vagy éppenséggel kényszerűséget jelentettek.

Eljött azonban a kalandozások ideje is. Először természetesen képzeletben. Az iskolai órákon már kezdettől fogva terhes volt számomra az egy helyben ülés, a kényszerű figyelés olyasmire is, ami nem érdekelt. Megszöktem tehát. Kinéztem az ablakon, lóra pattantam, páncélos vitézként végigvágattam városunk utcáin, és különböző hőstetteket vittem végbe. Bizony, néha a tanító néni (Kern Magda) is az ellenséghez tartozott. (Egyáltalán nem érdemelte meg, hogy annak tekintsem.) Ez a játék több-kevesebb rendszerességgel éveken át folyt; egy idő után már az egész világot bejártam képzeletben kalandok után. Néha könyörtelen kalóz voltam vagy bandita, de mind többet foglalkoztam azzal, hogy igazságot szolgáltatassak a rászorulóknak, hogy csodás erőmmel és ügyességemmel segítsen azokat a népeket, akiket mások leigázni, kipusztítani akarnak. Persze erre ihlettek a nagy kedvvel olvasott ifjúsági regények, különösen az indiántörténetek, később pedig az útleírások is.

Mivel gyermekkoromban meglehetősen nyápic és beteges voltam, igen sokat tartózkodtam a lakásban, gyakran ágyban fekvé, ami igen kedvező pozíció az olvasás és a képzelet szabadjára eresztése számára. Egy kétlakásos házban laktunk – ekkor már a Madách utcán –, szép időben kimehettem a kulcsra zárt udvarra, ahol egy parányi konyhakert is volt néhány gyümölcsfával. Itt ismerkedtem az élő természet csodáival. Különösen a tavaszi pezsgés volt fantasztikus: amíg fiatal voltam, mindig úgy éreztem, magam is része és részese vagyok.

Nem utazgattunk, nem kirándultunk, még a strandra sem jártunk soha. Egyszer Apámat rávettem, hogy menjünk el a város határában a Pusztadaróc és Szamosdara között elterülő Nagyerdőbe. Olyan áhítattal léptem be oda, mint egy katedrálisba, és rászóltam Apámra, aki éppen mondott valamit, hogy ne zavarja meg az erdő csendjét.

A szatmári lapályon élve, nem hegyet, de dombot is csak képen láttam egészen kilencéves koromig. Ekkortól néhány éven át minden nyáron egy hónapot töltöttünk Felsőbányán, a Bányahegy oldalában. Apám ritkán és csak rövid időre jött velünk. Anyám kiült valahol egy tisztásra és kézimunkált (egyetemista koromig szinte mindig csak úgy láttam magam előtt, hogy hímez vagy gomblyukat varr; így egészítette ki Apám keresetét), mi pedig a húgommal közeli kutatóutakra indultunk, vagy átminősítettük és benépesítettük a környéket tetszésünk szerint.

Idővel elérünk aztán abba a korba, amikor erősödik bennünk az önállóság igénye, megnő a világra irányuló éhségünk, és az lassan kezd is jobban megnyílni előttünk. A *nem szabadddal* és a *kötelezővel* való ujjat húzás ideje ez, és miközben a határokat próbálgatva megtanuljuk, mi az, amit *nem lehet* és mi az, amit *kell*, lassan igazi erkölcsi lény válik belőlünk, és ismereteink elemei között válogatva megalkotjuk világképünket. A végeredmény igen változó színvonalú lehet, de főleg a világkép az, amin utólag többször is módosítunk.

A gimnáziumban az osztálytársakkal folytatott nagy vitákban kerestük mindenről a véleményünket, de egy-egy tanár is jelentős befolyást gyakorolt ránk. Egyikük Czirmay tanár úr volt, aki az ideológiai

tantárgyakat (ilyenek voltak a marxista filozófia, a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus) tanította. Nem tudom eldönteni, vajon valóban meggyőződéses kommunista volt-e, vagy pedig a didaktika oltárán feláldozta az igazságérzetét, de (legalábbis a mi antennáink szerint) igazi átéléssel, rendkívül logikusan és dialektikusan, magával vitatkozva adta elő az anyagot. Számomra élvezet volt követni előadásait. Tulajdonképpen behúzott az ész csapdájába. Eszem gyönyörködött a gondolatsorok logikus szépségében, de sajnos kevés támpontom volt még arra, hogy felfedezzem a kihagyott vagy eltorzított tényezőket és összefüggéseket. Úgy véltem, hogy a szocializmus tana igaz, s bár a gyakorlatban sok hiba van, előbb-utóbb oda jutunk, ahova az elmélet ígéri. Ez optimizmussal töltött el, és bár talán küzdelmesnek bizonyul majd, szépnek feltételeztem azt az életet, ami rám vár, hiszen a világ csakis jobbá lehet. Vagyis feltétel nélkül hittem a fejlődésben. A szocialistában is. Lehetségesnek tartottam az igazságos társadalom megvalósítását (az egész világon), amelyben minden embernek és minden népnek biztosítottak a jogai. Ez némileg ellentmondott annak a képnek, ami az '56 őszi lázas rádióhallgatások közben bennem kialakult (ekkortól datálódik igazi politikai érdeklődésem), de inkább az orosz elnyomás elleni magyar szabadságharcként éreztem az akkori eseményeket, mintsem ideológiai meghatározottságú küzdelemként. Hiszen a forradalmárok egy jobb szocializmusról beszéltek.

A politikai tanárom hatásának volt egy másik következménye is, noha ezt az osztálytársakkal folytatott beszélgetések is erősítették. Kisiskolásként nagyon vallásos voltam, úgy tizenkét éves koromig (katolikus) pap akartam lenni. A gimnáziumban tanultak meggondolkoztattak, és keresni kezdtem a számomra leszűrhető igazságot. Vallásos és ateista könyveket olvastam, kutatva, melyiknek hihetek inkább. Mindinkább ez utóbbiak véleménye felé billent bennem a mérleg, de a lélek halandóságát nem tudtam elfogadni.

– Gondold meg – mondtam akkori legjobb barátomnak –, itt van ma egy ember, aki gondolkodik, érez; az nem lehet, hogy holnap meghal, és megszűnik, semmi sem marad belőle.

– Miért ne lehetne? – kérdezte.

Erre a kérdésre teljesen meghökkentem, és úgy éreztem, igazat kell adnom neki. Az ész el tudja képzelni, hogy semmivé leszünk. És ha az ész számára ez elképzelhető, akkor semmi akadálya, hogy úgy is legyen. Ettől kezdve ateistának vallottam magam bő másfél évtizedig, és még egy évtized kellett ahhoz, hogy valamennyire visszataláljak.

A gimnázium végére mérhetetlen tudáséhség fejlődött ki bennem a világ iránt. Abból kiindulva, hogy az ember végül is értelmes és tisztességre törekvő lény, akkor még hittem, hogy meg lehet állítani a népek, kultúrák és az élővilág pusztulásának folyamatát. Úgy éreztem, a legkisebb bennszülött törzshöz is közöm van, nagy gyönyörűséggel olvastam az útleírásokat, és hallgattam a rádió népek zenéjét bemutató műsorait. Tulajdonképpen minden érdekelt, ami élőlényekre vonatkozott. Alapvető célommá vált, hogy bejárjam és megismerjem a világot. Még évtizedekig fizikai fájdalommal töltött el a sóvárgás, valahányszor egy idegen táj képét láttam.

Ezért határoztam el, hogy biológus leszek.

2. Kolozsvár (1960 ősze – 1965 nyara)

Szép volt egyetemistának lenni, meg aztán csak okosodtam kissé ezen idő alatt is.

Mindenekelőtt a naivitásomból adtam le valamennyit. Bár még ma is notóriusan bizalmat előlegezek minden embernek (azért már korántsem annyit, mint régen) mindaddig, amíg meg nem győz magatartásom indokolatlanságáról.

Az utolsó gimnáziumi (líceumi) évet (1959-60) már egy vegyes iskola magyar osztályában végeztem. Ekkor kezdték egyesíteni Szatmárnémetiben a magyar és a román iskolákat, hogy a „testvériség jegyében” ugyanazon épületben, egy igazgatóság vezetése alatt tanulva, közelebb kerüljenek egymáshoz az eltérő anyanyelvű diákok. Én úgy gondoltam, előítéletes ember lennék, ha ezt kifogásolnám, és hasznát is veszem, mert gyakorolhatom a nyelvet román társaimmal (főleg amikor együtt dohányszunk szünetekben a fiúvécében).

Az egyetemen kezdtem felismerni a románosítás módszereit. Egy évvel bejutásom előtt ment végbe a magyar Bolyai és a román Babeş egyetemek erőszakos egyesítése. Volt olyan ismerősöm, aki

diákküldötként jelen volt a Ceaușescu vezette gyűléseken, és amikor közelebb kerültünk egymáshoz, elmesélte, hogyan történt. Megtudtam többek között, hogy eredetileg arról volt szó: csak az adminisztrációt egyesítik, a tantárgyak oktatása ugyanúgy történik, mint addig. Ezzel szemben nekem már több tantárgyat is románul kellett tanulnom, és szinte minden gyakorlati óra is ezen a nyelven folyt. A későbbi évfolyamok számára pedig évről évre tovább csökkent a magyar nyelven is tanított tárgyak száma.

Az egyetemi évek alatt két nyáron is volt gyakorlatunk a Keleti Kárpátokban, többször vittek rövidebb-hosszabb kiruccanásokra, és egy ízben körbeutaztuk az országot. A magyar diákok zöme ilyenkor, különösen, amikor a gyakorlatokon szabadidőnk volt, együtt maradt, nem csatlakozott a többiekhez. Az egyik, valamivel idősebb román kollégánk, aki IMSZ-vonalon futott (Ifjú Munkás Szövetség; akkor a szervezet még nem kapta vissza a KISZ = Kommunista Ifjúsági Szövetség nevet), és mire végeztünk már párttag volt, gyakran biztatott, hogy menjünk oda hozzájuk, legyünk mindnyájan együtt, mire jó ez a szeparatizmus. (Azt hiszem, ekkor ismertem meg ezt a később igen gyakran hallott-olvasott fogalmat.) Ezt győzködő, de szívélyes hangon mondta, mi pedig udvariasan szabadkoztunk. Péter Péter, egy gyergyói székely fiú, aki akkor a legjobb barátom volt, egyszer türelmét vesztette, és elsötétedett a pillantása. *A szemed világa* – mondta félrefordulva magyarul, és otthagyta. Mi, többiek követtük, és továbbra is összetartottunk. A nagy társasághoz csatlakozva nem beszélhettünk volna szabadon magyarul.

Rendkívül élveztem ezeket az utazásokat. Olyan volt, mintha birtokomba vettem volna azt, ami az enyém. Regáti tájakat nézve is arra gondoltam: *Milyen szép az én hazám!* Ötödév végére már tudtam: *csak Erdély az én hazám.*

Madártani felmérést végeztem barátaimmal, élettannal is foglalkoztam órákon kívül (az államvizsga-dolgozatomat ebből készítettem), de a biológusi pálya sehogy sem körvonalazódott. Végül negyedév végén - ötödév elején megtudtam attól a román kollégánktól, aki a szeparatizmustól igyekezett megóvni bennünket, hogy majd egy tucat embert felvesznek közülünk az egyetemre tanársegédként, és én leszek köztük a magyar. (A százhusz végzősből tízen lehettünk összesen magyarok.) Értettem: én fogom biztosítani az egyetemen újonnan alkalmazottak összetételében a megfelelő arányt.

Ugyancsak ő közölte néhány hónap múlva, hogy az egészet lefűjták, nem lesz semmiféle felvétel. A szóba jött román kollégáim egy része valamilyen más úton végül mégis az egyetemen maradt. A híreket hozó is. Magyar egy sem.

Államvizsga táján egyszer a központi épületben levő növényteni tanszéken jártam, a folyosón álltam és vártam valakit. Egyszer csak odajött hozzám Nagy Ferenc tanár úr, aki első éven tanította volt nekünk a növénymorfológiát. A szatmári biológia-tanárnőm ismerte őt, és amikor érettségi előtt mondtam neki, mit akarok tanulni, megadta a címét, hogy érdeklődjek nála a lehetőségekről. Én teljesen őszintén feltártam előtte, mennyire érdekelnek az élőlények, és mint biológus szeretnék kutatóexpedíciók tagjaként világot járni. A levelemre nem jött válasz. Amikor Nagy Ferenc később órákat tartott nekünk, az arcáról próbáltam leolvasni, vajon megkapta-e soraimat, de nem sikerült. Azon egy esztendő alatt nagyon megszerettem őt, bár közvetlenebb személyes kapcsolat nem volt közöttünk.

Most odajött tehát hozzám, és az egyik ablakmélyedésnél elmondta, hogy szokott kapni levelet lelkes fiataloktól, akik leírják neki merész terveiket, és tanácsot kérnek tőle. Ő ilyenkor nagy dilemmában van. Írja meg nekik őszintén, hogy ezekből a tervekben nem lesz semmi? Irtsa ki eleve belőlük a kedvet, a lelkesedést, mondván, hogy elképzeléseik nem teljesülhetnek ebben a társadalomban? Vagy pedig hazudjon nekik, lehetségesnek tüntetve fel az általuk áhított jövőt, hogy annál nagyobbat csalódjanak a valósággal való szembesüléskor? Inkább nem ír nekik semmit, eljönnek, elvégzik az egyetemet, közben felméri a lehetőségeiket, és megtanulnak kiegyezni az étellel. Ő maga alig várja, hogy nyugdíjas legyen (néhány éve volt még addig), hogy megszabaduljon azoktól a szörnyű viszonyoktól, amik az „egyesített” egyetemen uralkodnak.

Megköszöntem neki. Akkorra én is kiegyeztem már az étellel. Azt mondtam magamnak, ha az ember csalódik a társadalomban, csalódik a lehetőségeiben, keresse a magánélet szépségeit. Sajnos egy kicsit elsiettem, és beleugrottam egy megalapozatlan házasságba. Közben kinevezést kaptam egy nagyváradi iskolába.

Erről az időszakról el kell még valamit mondanom. A tényekről nem értesültem rögtön, a következményeket pedig csak később mérhettem fel.

Harmad- vagy negyedéves koromban történt. A vakációkat mindig Szatmárnémetiben töltöttem a szüleimnél, és az említett évben rendkívül terhesnek éreztem otthon a hangulatot. Tulajdonképpen az Apám lelkiállapota volt számomra nyomasztó, állandóan rosszkedvű, levert volt, és idegesített, hogy mit sóhajtozik annyit.

Anyám mondta el, hogy mi történt, talán egy évre rá. Egy nap bevitték Apámat a szekura (a *szeku* a román állambiztonsági szervek – Organele Securității de Stat – beceneve volt Erdélyben), és felszólították, hogy a munkahelyén figyelje az embereket, és írjon jelentéseket róluk. Apám visszautasította. Akkor megkérdezték tőle: Ugye két gyermeke van az egyetemen? (A húgom a nagybányai főiskolán tanult, ugyancsak biológiát.) Ugye azt szeretné, hogy befejezzék tanulmányaikat? Ezzel megfoglalták Apámat, aki számára minden földi javak között a család állott az első helyen. Kapott egy álnevet, és postán kellett beküldje a jelentéseket. Ha nem tette, megfelelő hangnemben rátelefonáltak.

Apám, aki a megtestesült becsületesség volt, lehetetlennek érezte, hogy ezt csinálja. Anyám mesélte, mennyi erőfeszítésébe került, hogy lebeszélje őt az öngyilkosságról. Úgy vélte, ezzel megment bennünket, gyermekeit a szekunak az elmaradt jelentések miatti bosszújától. Végül együtt írták a jelentéseket, vigyázva, nehogy valakire valami kompromittálót mondjanak. A szeku elégedetlen volt. Végül Apám beszüntette az egyoldalú „levelezést”. Attól kezdve élete végéig (mintegy huszonöt éven át) azon rettegett, mikor fogja a román állambiztonság ezt megbosszulni rajta vagy valamelyik családtagján. Végül gyógyszeres kezelésre szorult. Amikor először beszélt velem erről az ügyről ('66 tavaszán), megkérdezte: árthatott-e ő szerintem annak a munkatársának, akiről azt írta ezeknek egyszer, hogy kispolgári gondolkodású? Mert azóta is rossz érzése van emiatt.

3. Nagyvárad

(1965 nyara – 1984. július 8.)

Biológus helyett tanár lettem tehát. A közigazgatásilag Váradhoz tartozó Fugyivásárhelyi Hegy (román nevén Podgoria; sok lakosa magyarul is csak Podgóriának nevezi; újabban Váradhegyalja a magyar neve) akkor tizenötös számot viselő magyar tannyelvű általános iskolájában. Öt-nyolcosztályos gyerekeket tanítottam ott biológiára, kémiára, földrajzra, fizikára, később más tantárgyakra is.

Előbb azonban be kellett fejeznem a harmadéves koromban megkezdett katonai szolgálatomat. Az egyetemistákat tartalékos tiszti kiképzésben részesítették. Államvizsga után öt hónapos behívót kaptunk Máriaradnára. A mezőre való kivonuláskor és hazajövetelkor valakinél néha nagy hangon szólt a táskarádió. A júliusi melegben ballagva élvezhettük az újra visszakeresztelt Román Kommunista Párt (1948-tól addig csak munkáspárt volt) kilencedik kongresszusáról szóló közvetítést. Mindenekelőtt Nicolae Ceaușescu beszédét, akit a márciusban elhunyt Gheorghe Gheorghiu-Dej helyére frissen választottak a párt első titkárává. Kissé émelyítő volt, ahogy nagy pátosszal harsogta: ezt a kongresszust arany betűkkel fogják beírni a román nép történelmébe.

Több százan voltunk ott tisztjelöltek. Ekkor találkoztam először csausisztákkal. Némely román társunk a szabadság (kissé különös) levegőjét érezte lengedezni. Ez lényegében arra vezethető vissza, hogy 1957-ben Gheorghiu-Dejnek sikerült meggyőznie (a romániai látogatáson és rossz nyelvek szerint pohárközi állapotban levő) Hruscovot, hogy – tekintettel a románoknak '56-ban is megnyilvánult megbízhatóságára, amikor maguk is készen voltak rendteremtés céljából fegyveresen bevonulni a szabadságáért küzdő Magyarországra – vonja ki a szovjet csapatokat az országból. Ez a következő évben meg is történt, és ettől kezdve Románia, kifogástalanul kommunista belpolitikája árnyékában megengedhette magának azt, hogy külügyekben kissé rakoncátlankodjon. (A Nyugat sokáig bőkezűen honorálta ezt.) A hatvanas évek elején olyan tervek jelentek meg a Szovjetunióban, melyek az országhatárokat figyelembe nem vevő gazdasági övezetekre kívánták osztani a szocialista országokat. Románia területe több különböző övezetbe került volna. Válaszként a román párt központi bizottsága az 1964-es *Áprilisi nyilatkozatban* látványosan elhatárolta magát a szovjet befolyástól. Ceaușescut Gheorghiu-Dej jelölte ki utódjának, és őt a román értelmiség jelentős része, különösen a fiatalok, a további függetlenedés, az országot, a román nemzetet megerősítő változások letéteményesének tekintették.

Egy éjszaka a fegyverraktár előtt őrségben állva, sokat beszélgettem egy frissen végzett román mérnökkel. Mind gazdasági, mind hatalmi téren fényes jövőt látott Románia előtt, aminek a netovábbja az volt, hogy szerinte rövidesen atomfegyvert is fogunk gyártani. Nagyon magabiztosan beszélt, de nem sikerült rávennem, hogy nevezze meg: szerinte adott esetben ki ellen használná ezt a fegyvert Románia.

Miután leszereltem, mindenekelőtt bele kellett jönnöm a tanításba. Igényelt egy kis időt és energiát, hogy melankolikus éneket (ő dominál) kifelé irányuló működésre serkentsem, a kolerikus pedig megrendszabályozzam. Mindinkább az ún. kérdve kifejtő módszert használtam, és nagy elégtétellel töltött el, amikor sikerült az új anyagot szinte teljesen a diákjaimból kiszedni. Lassanként rájöttem, hogy a jó órák alapvető feltétele a jó hangulat, aminek kialakításához nélkülözhetetlen a diákokkal való jó kapcsolat, és ehhez a tanár empátiája, beleérző képessége. Gyakran megtörtént, hogy az órák egy részében a tananyagtól teljesen független szabad (de általam némileg mindig irányított) beszélgetést folytattunk, és az órákon kívül is elég gyakran szerveztem különböző programokat.

Engem neveztek ki ugyanis a pioníregység parancsnokának. A feladatom az volt, hogy megszervezzem az iskola pionírjainak közös programjait, és hogy irányítsam az osztagoknak az osztályfőnökök vezette iskolán kívüli tevékenységét. A városi-megyei pionírvezetők látogatásaik alkalmával általában megbíráltak, hogy – főleg a felső tagozaton – szinte mindent én szervezek. De szerettem csinálni, és sohasem volt kenyerem a mások noszogatása. Sokat kirándultam a gyerekekkel, játszottunk, színdarabot tanítottam, egyszer népi táncot is (könyvből!). Népdalkört tartottam az érdeklődőknek. Vásároltam egy furulyát, kottából új dalokat tanultam ahhoz a kevéshez, amit tudtam, aztán nagy kedvvel együtt énekeltük őket.

Kilenc esztendőn át tanítottam ebben az iskolában, és szakmai téren életem legszebb periódusa volt.

Még két helyen tanítottam ezután: estis felnőtteket a Sánc utcai (hetes számú általános) iskolában, majd nagyrészt cigánygyerekeket az egyesben, a Kolozsvári úton. Mindkettőben román osztályokban is kaptam órát.

Úgy éreztem, hogy a diákokkal való munkába fektetett energia mintegy 4-5 százaléka „térül meg” az eredményben. Ez nem kedvetlenített el, mert gyerekekkel dolgozni megfogható eredményektől eltekintve, önmagában is szép, még ha adódnak közben kiábrándult pillanatok is. Azt is tapasztaltam, hogy ha a diákok látják a tanár készségét többletmunka befektetésére, az legtöbbször az ő kedvüket is serkenti. Magamat ismerve mégis úgy véltem, hogy valamilyen elméletibb terület jobban egyezne természetemmel, mint a gyakorló pedagógus feladatköre.

A hatvanas évek második felében kezdtem írogatni: főleg tudománynépszerűsítő cikkeket a helyi napilapnak, a Fáklyának, valamint beszálltam a Kocsis István drámáiról az Utunk hasábjain folytatott vitákba. Ebben a periódusban ('67-ben) született Csaba fiam. A házasságom azonban rövidesen tönkrement; '73 elején elköltöztem a családomtól, és a következő hat esztendőben albérletből albérletbe vándoroltam.

A román belpolitikai helyzet eleinte javulni látszott. Mintha egy kicsit lazultak volna egyes megszorítások. Az addig hallgatással pecsételt dolgokról is lehetett beszélni, így például az ötvenes évek atrocitásairól, amik az addigi hivatalos álláspont szerint Romániát elkerülték. Ekkor hallhattunk először egy kommunista vezetőnek, Lucrețiu Pătrășcanunak a sorsáról, akinek még csak kirakatpért sem rendeztek, hanem (nyilván Gheorghiu-Dej parancsára) agyonverték a börtönben. A román vezetés szimpatizált a '68-as csehszlovákiai kísérlettel, és igen nagy felháborodással fogadta a Varsói Szerződés tagországainak ottani beavatkozását. Igyekeztem én végiggondolni ennek a lehetséges külpolitikai hátterét, mégis rokonszenvesnek találtam, különösen, mert felkeltette nálunk is a belső reformok reményét.

Magyar vonatkozásban is történtek változások. Átalakították a közigazgatási felosztást: a nagy kiterjedésű tartományok helyett visszaállították a megyerendszert. Igaz, hogy ezzel megszüntették a csak nevében autonóm, de a magyar megmaradás szempontjából pozitív jegyeket is viselő Maros-Magyar Autonóm Tartományt is, viszont az erdélyi magyar lapok száma a közigazgatási egységek megszorodása következtében növekedett. Ezek közül némelyik, mint a csíkszeredai *Hargita*, a *Brassói Lapok* és talán különösen a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* meglehetősen megbecsülésnek örvendett. Bukarestben megjelent *A Hét* című napilap, majd megindult a bukaresti televízió hetenként egyszeri magyar adása.

Rövidesen fény derült várakozásaink hiábavaló voltára. Ceaușescu '71-ben Kínában és a vele szomszédos országokban járt. Megtetszhetett neki az „ázsiai modell”, mert hazajöve meghirdette a román kulturális forradalmat. Ez az ideológiai nyomás és a cenzúra fokozását, a lapok terjedelmének papírhány ürügyén történt drasztikus csökkentését és általában egy értelmiségellenes szellem meghonosodását és terjedését jelentette.

Az elkövetkezőkben tovább romlik a magyar oktatás helyzete. Mind több magyarokat rágalmazó, ellenük uszító cikk és könyv jelenik meg. Az újságok szerkesztőségei szinte könyvnyi listát kapnak azokról a témákról, amelyekről írni tilos. Szaporodnak a párt vezető szerveihez intézett beadványok (ilyen volt a Takács Lajosé, a Király Károlyé), magyar értelmiségiek egy csoportja felhívást intéz a román értelmiséghez (Hatvankettek levele). Emberek sorát érik gyanús körülmények között „balesetek”, és lassan el is érkezünk az Ellenpontokhoz.

Az így röviden felvázolt keretben éltünk; ez határozta meg közérzetünket.

Egy, az egész rendszerre jellemző esetet mondok most el, melynek tanúja, sőt bizonyos mértékig résztvevője lettem. A Hunyadi utcáról 1948-ban a Madách utcára költöztünk (az utca nevét a hetvenes években Panseluței-re = Árvácskára „modernizálták”), és a szüleim Nagyváradra kerülésem után is ott laktak. A hatvanas évek vége felé az addigi tulajdonos eladta a házat, és a vevő (egyébként magyar ember) be akart költözni a szüleim lakásába. Ezt nem úgy intézte, ahogy az akkori szabályok előírták, vagyis nem ajánlott fel valahol egy másik lakást – mondjuk az ő addigi lakását – cserébe, hanem ki akarta üldözni őket. Követelte, hogy költözzenek el – ahova akarnak. (Ne felejtjük el, hogy ebben az időben csak a lakáshivatal vagy a munkahely révén lehetett lakáshoz jutni.) Nemcsak szóban, hanem tettekkel is zaklatta őket. Egy ízben például egy hasábfát hajított az utcáról az egyik szobába a bezárt ablak két üvegtábláján keresztül. A szüleim hiába jelentették fel, emlékezetem szerint be is perelték, nem történt semmi. Végül a tulajdonos megjelent egy napon, felfeszítette a bekulcsolt előszobát, és behordott egy szobabútort a meglehetősen nagy konyhába azzal, hogy ő ott fog lakni. Anyám, aki egyedül volt otthon, telefonált az egyik nagynénémnek. Az elszaladt a rendőrségre, és jelentette a dolgot. A rendőr, aki meghallgatta, igencsak felháborodott, és ígérte, hogy rögtön intézkednek. Bement egy belső szobába, és amikor kijött, megváltozott arccal azt mondta: sajnos nem tehetünk semmit. Miután Apám hazament a munkából, kihordták a bútorokat az udvarra (a házigazda nem volt sehol; a bútorai hónapok múlva is ott voltak az udvaron, ott rohadtak szét), és vaspántokkal, valamint lakatokkal erősítették meg az előszobaajtót. Ekkor már tudták, hogy az új tulajdonos mögött (aki egyébként párttag volt, tehát büntethetetlen, amíg ki nem zárják a pártból) a megye első embere, Uglar Josif (eredetileg talán ugyancsak magyar) megyei párttitkár áll, akivel rokonok vagy igen jó ismerősök.

Én annyiban vettem részt az ügyben, hogy gyakrabban hazalátogattam (láttam a fahasábot a szoba közepén, valamint a betört ablakokat is) és összesen vagy négy-öt levelet küldtem a párt központi bizottságához Bukarestbe, amelyben leírtam a történeteket, megdöbbenésemnek adtam hangot, hogy ilyen dolgok történhetnek Romániában, és reményemet fejeztem ki, hogy megkapják méltó büntetésüket azok, akik párttagok lévén ilyen cselekedetekkel gyalázatot hoznak a pártra. Választ nem kaptam, és a zaklatás változatlanul folyt tovább. Viszont a szeku az *Ellenpontokkal* kapcsolatos házkutatáskor elvitte az említett leveleknek a nálam maradt példányait.

A szüleim végül pénzt kölcsönöztek ismerősöktől, befizették belőle egy épülőfélben levő kis blokklakás előlegét, és amikor az készen lett, beköltöztek. Apám meg volt győződve, hogy az egész kálváriát a szeku rendezte számukra. Magam sem tartom ezt egy cseppet sem kizártnak.

Mindezeket számba véve, nem csodálkozom azon, hogy 1970-ben azt mondtam egyszer egy barátomnak: Akkor vagyok becsületes ember, ha előbb-utóbb problémáim lesznek a szekuval.

Jól megjegyeztem az esetet, mert kissé magam is meghökkenem, amikor ezt számomra is meglepetésszerűen kimondtam. Kevésbé valószínű, hogy csak a kalandvágy dolgozott volna bennem.

Ekkortájt kapcsolódtam be az Ady Endre Irodalmi Kör tevékenységébe, mely Nagyvárad fontos közművelődési testülete, az erdélyi magyar értelmiség színe-java által tartott színvonalas előadások helye, művészeti, tudományos és közéleti kérdéseknek néha a politikai kimondhatóság határain túlra is merészkedő vitafóruma, a magyarságtudat erősítője, valamint kezdő tollforgatók iskolája és támasza volt. Ugyanakkor közösség volt, egy nem homogén közösség minden ellentmondásával és viszályaival. De állíthatom, hogy a fontos dolgokban összetartottunk. (A körről részletesebb információ az 1998-ban Nagyváradon kiadott *Péntek esti szabadságunk* című kötetben található – Bihari Napló Kiadó, Nagyvárad, 1998.)

A kör több-kevesebb hivatalos gyámolításban részesült, mert statisztikai adatként a romániai nemzetiségi kérdés helyes megoldásának egyik bizonyítékául szolgált, a védnökséget gyakorló szervek azonban – és biztosan mások is – azt szerették volna, ha lehetőleg csak látszattevékenységgel foglalkozunk. Minden bizonnyal nemcsak ránk ijeszteni akartak, hanem elrettentéssel szétszórni bennünket, amikor 1975 júniusában egy este, az évad utolsó köri ülése után a Varga Gábor lakásában összegyűlő tagokat a szeku meglepetésszerűen bevitte, és kihallgatta. Sokakat beidéztek később is, és végül Varga Gábor és Török Miklós ellen revizionizmus címén pert készültek indítani. Az akció, amelyből ezúttal még kimaradtam, végül – valószínűleg központi közbenjárásra – abbamaradt, de mi ezután pontosabban be tudtuk mérni helyünket a román társadalomban. Ez azonban nemigen rontotta a munkakedvünket. Tudtuk, hogy az állambiztonsági szervek leginkább a köri ülések utáni házi összejöveteleinket kifogásolják, mégis mindig összegyűltünk valakinél. Ezt nem kötekvésből, diákos csínytevésből tettük, még csak nem is csupán a szabadság igényéből, hanem azért, mert tudtuk: így rázódunk igazán közösséggé, ami nélkül működni sem tudunk igazán. A „kommunizmus” mindig éppen a közösségektől rettegett, mindenütt lecsapott, ahol csirázni látta.

Hogy közben élveztük is a helyzetet? De hiszen ha nem tudunk játszani, megbéníthatott volna bennünket a félelem.

Rengeteget dolgoztam a körben, de igazán optimista nem voltam sohasem. Tisztában voltam vele, hogy a világot megváltani, a magyar kultúrát Erdélyben fenntartani mi nem tudjuk. A kör mégis adott némi lehetőséget arra, hogy legalább megpróbáljunk ellenállni a romlásnak. Az eredménytől függetlenül azt érezhettük, hogy teszünk valamit.

Tőke Csaba, a váradi Fáklya szerkesztője, aki korai halált halt nem sokkal a '89-es fordulat után, azt mondta egyszer nekem: akkor kezdett becsülni, amikor látta, hogy Don Quijoteként igyekszem a kör dolgait előmozdítani, és akkor szeretett meg, amikor rájött, hogy nem hiszek benne, de mégis csinálom. Lehet, dicsekvésnek tűnik, hogy itt idézem őt, de megfogalmazása a szubjektív vonatkozásokkal együtt tényszerű.

1976 ősze és 1978 nyara között én voltam a kör vezetője (elnöke, ahogy még neveztek). Mikor lemondtam, valaki megjegyezte, hogy úgy látszik, mindenki csak két évig bírja idegekkel azt a hercehurcát, aminek a kulturális szervek a kört – többek között a tevékenységi terv cenzúrázásával – alávetik. Nagy Béla is, Tőke Csaba is két-két évig állták a sarat, bár aztán még egy évet együtt vállalták a vezetést. Közben, 1977 nyarán az a megtiszteltetés ért, hogy az állambiztonsági szervek ugyanabba a magánházba, ahol a szüleimmel és Csaba fiammal két hetet töltöttem Szinaján, odarendeltek egy szilágysági fiatalembert (várandós feleségével), hogy nyaralás ürügyén magnóra vegye nekik a mi szobánkban hallhatókat. A feleség szavai, a szobánkban talált mikrofon, no meg a férfi eleinte rejtélyes eltűnései alapján kétség nem fér ahhoz, hogy ez valóban így történt. (Felesleges erőfeszítés volt, mert mi politikáról érintőlegesen sem beszéltünk.)

Ebben az időben, valószínűleg főleg magánéletem rendezetlensége miatt mind többet foglalkoztam az öngyilkosság gondolatával. Gyakran felidéződött bennem a révi szoros, ahova számtalanszor kirándultam a diákjaimmal, a magas sziklafalak, és egy csodálatos repülés képzetei. Vagy otthon albréletemben ültem a kád meleg vizében, néztem a karjaimat, és kicsit átéltem Seneca és felesége, valamint Petronius halálát. Úgy éreztem, mind jobban szokom a gondolatát. Nem akartam én meghalni, de szerettem volna. Közben éppúgy éltem az életemet, mint addig, végeztem a dolgomat mind az óráimon, mind az Ady-körön. Valószínűleg senki nem gondolta volna, mik rágnak bennem.

Ekkor találkoztam össze a második feleségemmel, lánykori nevén Szűcs Ilonával, és ez teljesen új irányt és tartalmat adott az életemnek. Régóta ismertük egymást, 1969 és -73 között diákom volt a Fugyivásárhelyi Hegyen, és már akkor nagyra becsültem őt. Az első dolgom az volt, hogy leszögeztem, mivel kell számolnia, ha mellettem marad: 1. nem akarok soha többé megnősülni; 2. soha többé nem akarok gyereket (ezek első házasságom odakozmálásából származó bölcsességek voltak); 3. tudnia kell, hogy mellettem mindig nyomorban fog élni. Az első két pont érvényességét nagyon hamar felülvizsgáltam, de úgy tűnik, a harmadikban mégiscsak van valami kis – még ha nem is mindig szó szerinti – igazság.

Ekkor már – teljesen logikai úton – rájöttem, hogy van Isten (ennek kifejtése most nem ide tartozik), de érezni nem tudtam ezt. Életem igazi társával találkozáskor a történetekben felismertem Isten keze nyomát. Voltak még olyan pillanatok az életemben, amikor szerettem volna meghalni, de a kísértésszerű képek többé nem jöttek vissza.

Az 1977-78-as köri évad teendőiből már Ilona is jócskán kivette a részét.

1979 őszen botrány tört ki. Az ellenőrző kulturális szervek letiltották egyik régi vezetőségi tagunk verseinek a megvitatását, mert az illető hivatalosan kérte, hogy összeházasodhasson egy magyar állampolgárral. Tehát még nem áttelepedési kérvényről volt szó, mégis szinte úgy akartak eljárni velem, mintha már meg sem illetnék egy közönséges román állampolgár jogai. A helyzetet tárgyaló kör ülésen azt javasoltam, hogy mondjuk ki önfeloszlásunkat, mert a bennünket segíteni hivatott szervek csak akadályozzák a tevékenységünket (régebbi példákra is hivatkoztam), és ezt közöljük a romániai magyar lapokkal, az írószövetséggel stb. Végül lemondattuk a kör akkori elnökét, aki előzőleg készségesen elfogadta a letiltást, és abban egyeztünk meg, hogy egy többtagú küldöttséget menesztünk Chira Ioanhoz, a párt megyei kulturális bizottságának a vezetőjéhez, hogy tisztázzuk a dolgokat.

Volt, aki azt mondta vagy (mint később bevallotta) azt gondolta: csak nem képzelem, hogy térdre kényszeríthetjük a pártszerveket. Pedig teljesen világos volt, hogy Románia nagyobb és kisebb urai egyaránt félnek minden feltűnéstől, az országról rossz képet adó hírveréstől, ezért a feloszlásunkat kimondó döntésünkkel igen kényelmetlen helyzetbe hoztuk volna őket. Én nem akartam okvetlenül beszüntetni a kör tevékenységét (ha ez bekövetkezik, meggyőződésem szerint úgyszólván csak átmeneti lett volna), nem is tartottam valószínűnek, hogy valóban szükség lehet rá. De kockáztatás nélkül semmit nem lehet nyerni, és egy megalázásba való beletörődésünk maga után vonja a következő, esetleg még nagyobb megaláztatást.

Az ütközet teljes győzelmünkkel végződött. „Kiderült”, hogy semmilyen tiltás nem is volt, a körrel semmilyen probléma nincs, és mindenben támogatásra számíthatunk. Ez utóbbira nagyon is szükségünk volt, mert nem egyszer a saját zsebünkből fizettük meghívottjaink útiköltségét. Abba is belementek, hogy ne egy elnök vezesse ezután a kört, hanem egy több egyenlő jogú tagból álló közösség. Nézetem szerint tevékenységünk leggazdagabb periódusa következett egészen az Ellenpontok szerkesztőinek és néhány más barátunknak az 1982. novemberi meghurcolásáig, amikor hónapokra leállt a kör.

Az *Ellenpontok* – mint talán ismeretes – egy szamizdat folyóirat volt, amely főleg az erdélyi magyar kisebbség helyzetével foglalkozott, és amelynek nyolc száma jelent meg 1982 márciusától októberéig Nagyváradon. Kezdeményezője és „főszerkesztője” Ara-Kovács Attila volt, az ő kérésére csatlakoztam én is a feleségemmel együtt a „szerkesztőséghez”. Több írásom jelent meg a lap különböző számaiban, a hatost magam szerkesztettem, és én vagyok a szerzője a helsinki értekezlet madridi utókonferenciája résztvevőihez eljuttatott Memorandumnak, valamint a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében összeállított Programjavaslatnak. Mindkettőnek értelmi szerzője is. A feleségem a kéziratok átgépelésében és az első öt szám írógéppel történő sokszorosításában vett részt, ő végezte a Programjavaslat szövegén a Szöcs Géza által egy tanácskozásunkon javasolt módosításokat, majd velem együtt sokszorosította a hetes és a nyolcas számot a lengyel rámta módszerrel. (A részleteket és egyéb vonatkozásokat a folyóiratról lásd például Molnár János: *Az egyetlen- Az Ellenpontok és az ellenpontosok története* című, magánkiadásban Szegeden, 1993-ban megjelent könyvét.)

Meglehet, nagy kalandvágyról tettem tanúbizonyságot, amikor annak ellenére részt vállaltam az *Ellenpontok* készítésében, hogy meg voltam győződve: a biztonsági szervek előbb-utóbb megtalálnak bennünket. Mint tudjuk, valóban így történt. A vallatás alatt (ha csak verik, és nem szakértelemmel kínozzák az embert) a fizikai fájdalomnak nemigen van jelentősége. A kiszolgáltatottság és a megalázottság élménye az, ami nehezen elviselhető. Be kell vallanom, hogy az események folyamán kívülről is láttam magamat. Hiánytalanul átéltem az élményt, de ugyanakkor úgy is éreztem, mintha egy idegennel történne minden. Ráadásul *kíváncsi voltam közben*, hogy vajon mi újat találnak ki kihallgatóim, és vajon hogyan fogok én azokra reagálni. Ez utóbbi természetesen azért érdekelt nagyon, mert a test (a hozzá tartozó idegrendszerrel együtt) nem mindig úgy viselkedik, ahogy a lelkünk irányítaná. Valószínűleg e kettős viszonyulásom tette lehetővé azt, hogy utólag tréfálkozni is tudjak az egészen, amivel Ara-Kovácsot néha szinte felbőszítettem.

Miután szerepem az Ellenpontok körül nyilvánvalóvá vált, úgy éreztem, hogy „megbélyegzett” vagyok, vagyis bárkit kompromittálhatok, akivel gyakrabban találkozom. Ez zavart okozott emberi kapcsolatainkban, ugyanakkor lehetetlenné tette, hogy továbbra is részt vegyünk az Ady-kör tevékenységében. Az is kézenfekvőnek tűnt, hogy amennyiben valóban nem zárnak börtönbe (ugyanis ezt mondták), a tanügyből valószínűleg előbb-utóbb akkor is eltávolítanak valamilyen módon. Így elszakadnék mindentől, ami eddig valami értelmet – bár elég törekenyet – adott az életemnek.

Ekkor elhatároztuk a feleségemmel, hogy megpróbálunk áttelepedni Magyarországra. Azt is eldöntöttük, hogy gyermeket akarunk, mondván, ha engem mégis lecsuknak, a feleségem így legalább nem marad egyedül.

Beadtuk az áttelepedési kérésünket mindkét ország hatóságainak, majd Illyés Gyuláné (Flóra néni) és Csurka István közbenjárására Aczél György végül bólintott a befogadásunkra. '84 júliusában utaztunk Magyarországra akkor már felesztendő kislányunkkal, Zsuzskával (Zsuzsanna Blankával).

4. Budapest (1984. július 8. – 1988. március 30.)

Budapestre érkezésünk pontosan úgy történt, ahogy elképzeltem. A Nyugati pályaudvar hangulata, a ránk várakozó barátok, ismerősök csoportja, köztük akkor még ismeretlenek is, a budapesti levegőben a románaitól eltérő szagú kipufogógázok és annak a felszabadultságnak és örömmek némi fuvallata, amit előzőleg turistaként való érkezésemkor éreztem.

Először 1973-ban voltam Magyarországon, ez volt az első „külföldi” utazásom. Páratlan élmény volt számomra; beutaztam a fél országot. Ezt még három látogatás követte (Romániából csak két éveként utazhattunk külföldre), az utolsó alkalommal együtt jöttünk a feleségemmel. Áttelepedésünkig sehol másutt nem jártam, mert Nyugatra (egyszer megpróbáltam) nem engedtek, de Lengyelországba is csak az állami utazási iroda csoportos kirándulásával mehettem volna, mivel ott nem élt semmilyen rokonom.

Sok ember meleg fogadtatásában volt részünk. Egy baráti házaspár, Fésü József és Likó Julianna fogadott be bennünket perbáli lakásukba; ott éltünk vagy három hónapig.

Segítséget kaptunk másoktól is. Ernszt Árpád régi barátunk és Hamburger Mihály, akit nemrég ismertünk meg, adtak ki-ki néhány ezer forint gyorssegélyt. A Bethlen Alapítvány huszonötezer forintot juttatott el hozzánk a kezdeti időszak megkönnyítésére, mindenekelőtt Flóra néninek, Illyés Gyula özvegyének a jóvoltából. Zelnik József alkalmazott engem egy fél esztendőre a Népművelési Intézetben a maga osztályán azzal a fő feladattal, hogy keressék állást magamnak.

Még otthon mondta egyszer egy kolozsvári ismerősünk², hogy ha áttelepedtünk, Knopp András az MSZMP kulturális osztályáról akar majd beszélni velem. Addig még sohasem hallottam ezt a nevet. Magyarországon megtudtam, hogy ő Aczél György fontos embere, és főleg az ellenzékkel foglalkozik.

Ide kívánczik egy rövid kitérő: Mielőtt kikaptuk volna hontalan útleveleinket a nagyvárad rendőrség útlevelesztályától, ott az egyik teremben – ahogy ez bevett szokás ilyenkor – még egy utolsó beszélgetésre invitáltak a szekusok. Többek között Ioan Sălăgean, ellenpontos kihallgatásunk vezetője is bejött. Mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmemet, hogy vigyázzak, mit csinálok Magyarországon, amennyiben még találkozni akarok erdélyi hozzátartozóimmal. Szerinte nehéz lesz egzisztenciát teremtenem Magyarországon, mert az egy éve áttelepedett Ara-Kovács Attila sem kapott még állást. Mondtam, hogy hiszen az Európa Kiadó szerkesztőségében dolgozik. Nem igaz – válaszolta –, nincs állása, összedobott pénzekből él. Most én átmegyek, és meglátom; ha nem úgy van, ahogy mondja, menjek vissza és köpjem szembe őt.

Ara-Kovács valóban az Európa szerkesztője volt, és éppen Knopp András szerezte neki ezt az állást. Ezt megtudva, még nagyobb kíváncsisággal vártam a találkozást, amikor egy ismerős révén megismerkedtem Karikás Péterrel, aki a külügyben dolgozott, és (saját elmondása szerint) Knopp András barátja volt. Ideadta a Knopp telefonszámát, mondván, hogy kérjek tőle találkozót.

A mintegy kétórás beszélgetésen főleg a magyar kisebbségekről volt szó, de végül megkérdezte, miben segíthetnek. Nincs lakásunk, és nincs állásom – mondtam. Arra a kérdésre, hogy milyen állásra gondolnék, a tanárságtól (mint minimális igénytől) a kisebbségi kérdésekkel való foglalkozásig egy skálát vázoltam fel, majd azzal zártam, hogy szerintem egy hungarológiai intézetben lenne a helyem (ez akkor még nem volt sehol). Azzal váltunk el, hogy majd értesíteni fog, ha van valami.

Telt-múlt az idő, jöttem-mentem, ismerkedtem, beszélgettem, de helyzetünk nem akart alakulni. Közben életérzésünkből mindjobban kopott hajdani magyarországi turistaélményeink hímpora.

---

² Kallós Zoltán néprajztudós.

Karikás Péter azt mondta, hogy én olyan állásokat kértem Knopptól, amiket az még magának sem tudna keríteni. Aztán hol vannak az ópuszok? – kérdezte. Az alkalmasságot művekkel kell bizonyítani. Ezt a kérdést még többször hallottam tőle a későbbiek során is.

Lehet, hogy valóban túl sokat tartottam magamról. Lehet, hogy még azt is hasznosítható érdemként kezeltem, hogy (talán komplexusaim miatt) mindig mindent a képességeim engedte lehető legjobban igyekeztem csinálni, hogy a tanári és a köri tevékenységem során igencsak két munkahelyre való energiámat szórtam szét hosszú időn keresztül, pedig ez csak hozzáállás, nem pedig teljesítmény kérdése. Tanítottam és szerveztem, de igen keveset írtam, noha mindig arra vágytam, hogy olyan állásom legyen, ahol a dolgokba belemélyedni és írni tudok. Persze az *Ellenpontok*ban fontos írásaim is megjelentek, de nevetségesnek éreztem, hogy utalgassak rájuk, különös tekintettel ismert voltukra. A kolozsvári konzulhelyettes is, később Joó Rudolf is, amikor elmondtam, hogy én írtam az Ellenpontok Memorandumát és Programjavaslatát, megjegyezték: ők is és mások is Magyarországon azt hitték, hogy egy jogászbizottság készítette őket. Arra talán mégis kevesek – gondoltam –, hogy ópuszoknak neveztesse nek. Mégis abban reménykedtem (de nem igazán hittem), hogy az előzmények után Magyarországon *lehetőséget* kapok arra, hogy *bizonyíthassam* azt, amire Romániában nemigen volt mód. Még ha esetleg belebukok is.

Vagy három évvel áttelepedésünk után egy ízben Nagy Gáspárral beszélgettünk a munkahelyén (akkor ismerkedtünk meg, amikor még az elején felkeresett bennünket a Bethlen Gábor Alapítvány küldöttként), és valamiből kiindulva az Ellenpontok Szócs Géza-féle memorandumát említette. Kérdeztem, tudja-e, hogy hogyan készült és ki írta azt a memorandumot? Kissé zavartan kérdezett vissza rá. Elmondtam. Ma sem tudom igazán, hogy mennyire hitt akkor nekem. Ez az eset döbbsentett rá, mennyire ostoba az a feleségem által sokszor bírált hitem, mely szerint magáért beszél az, amit az ember csinál. Be kell vallanom, hogy azóta sem tudok reklámot csinálni magamnak.

Végül Bakos István ajánlott be engem az Országos Levéltárba Koroknay Ákoshoz, aki felvett engem (1984 novemberében) a kiegészítés minisztertanácsi jegyzőkönyvei kiadásának egy célhittel terhére történő előkészítő munkálataihoz. A munka során nagyon érdekes dolgokkal találkoztam, de nem az én saját témáimmal foglalkoztam. A munkaviszonyom egészen addig tartott, amíg el nem repültünk Svédországba.

A lakáshelyzetünk végül úgy oldódott meg, hogy Illyés Gyulánétól megkaptuk a Vérhalom utcai házuk földszintjét. Volt egy szoba, előszoba, főzőfülke, éléskamra és egy zuhanyos fürdőszoba. Végig ott laktunk, és semmit nem kellett fizetnünk érte. 1985 novemberében megszületett Peti fiunk (Péter Loránd), és amikor a következő nyáron az első házasságomból származó Csaba fiam is áttelepedett hozzánk, már öten laktunk a szobában. Ismét felhívtam Knopp Andrást, segítségét kérve a lakáshoz jutásban, de rövidesen megtalálhatatlan lett telefonon. Különböző szervekhez fordultam a városi hatóságoktól az elnöki irodáig, hiábavalóan. Csaba végül szakiskolájának a bentlakásában kapott helyet.

Mikor beadtuk áttelepedési kérelmünket, arra gondoltam, hogy Magyarországon valamilyen formában folytatni tudom – nyilván jobb körülmények és nagyobb lehetőségek között –, amit Erdélyben elkezdtem. Főleg kisebbségi joggal szerettem volna foglalkozni. Írtam egy dolgozatot e témáról a Gorkij Könyvtár Joó Rudolf által vezetett Nemzetiségkutató Csoportja számára. Ehhez a munkához több szempontból is nagyon hasznos lett volna, ha jogi végzettséggel rendelkezem. Budapesten nem volt levelező tagozat, ezért Szegedre utaztam, hogy oda iratkozzam be. (Mivel volt már egy egyetemem, nem kellett felvételi vizsgát tenni.) Előtte elmentem Karikás Péterhez, említettem, mire készülök, és mondtam neki, jó lenne, ha annyi protekciót tudnék szerezni, hogy a protekciósoknak ne legyen velem szemben előnyük a felvételnél. Szegeden láttam, hogy a pályázók főleg a belügyi dolgozók és a tanácselnökök közül kerültek ki, akiket biztosan köteleztek a jog elvégzésére. Minden jelentkezővel elbeszélgettek, és én elmondtam, miért van szükségem erre a végzettségre. Nem lepott meg, amikor helyhiány miatt visszautasítottak, és fellebbezésemre a minisztérium ugyanezt a választ küldte. Az lepott inkább meg, hogy amikor Karikás Péternek elmeséltem, hogyan jártam, csodálkozva megkérdezte: De hát miért nem szóltál?

Máig nem tudom, hogy elfelejtette-e előző találkozásunkat vagy csak ugratni akart.

Nemsokára Juhász Gyula vezetésével megalakult a Magyarságkutató Csoport a Széchenyi Könyvtár helyiségeiben, főleg az említett Nemzetiségkutató Csoport tagjaiból. Ők körülbelül azt csinálták, amit egy hungarológiai intézetnek kellett volna. Magam is felvételemet kértem, de itt is

helyhiány volt. Számomra még akkor is az maradt, amikor a csoport tagjainak a létszáma megduplázódott.

'87 nyarán egy kávézóban találkoztam Kis Jánossal, az ún. demokratikus ellenzék egyik vezérével. Beszélgettünk a helyzetről, és azt találtam mondani, hogy kellene már valamit csinálni. Ekkor meghívott a különböző ellenzéki csoportok hetenként tartott közös összejöveteleire, ahol a demokratikus ellenzék, a népiek és a reformközgazdászok (a kor megnevezéseit használok) találkoztak a Kenedi János Villányi úti lakásán. Elvileg ismertem, de most tapasztaltam először, milyen mély ellentétek választják el egymástól főleg az első két csoport tagjait. Az adott helyzetben hasznosnak tartottam volna, hogy együtt fordulnak a közös ellenség: a kommunisták ellen. Írtam egy rövid dolgozatot *Demokratikus Magyarországért* címmel, és az egyik ilyen találkozós alkalmával felolvastam. Az eleje az akkori immár rohamosan romló magyarországi helyzet elemzése volt, mely helyzetért kétség kívül a kommunista párt a felelős, majd a tanulságok levonásaként, arra hivatkozva, hogy semmilyen jogszabály nem tiltja Magyarországon a pártalapítást, javasoltam, hogy hozzunk létre egy olyan pártot, amely az Országgyűlés eredeti feladatainak a visszaállítását tűzi ki célul.

Tudtam, nem sok esély van arra, hogy az ötlet széles körű rokonszenvnek örvendjen, de nem tartottam egészen kizártnak, hogy legalább néhány ember megkísérlendő elgondolásnak tartja, és abban az esetben a kockázatok ellenére is belevághatunk. A hatalom elméletben nagyon sokféle módon reagálhatott, a manipulációs kísérletektől a durva eszközök használatáig. Az érződött, hogy inognak az állásai, de (lélektanilag) éppen ez növelte a hevesebb reakció, a megtorlás lehetőségét. Tudtam, hogy számomra – rossz esetben – hasonló kifejelete is lehet, mint az *Ellenpontoknak*. Kenedi Jánoshoz menet bementem a Villányi út elején, a Feneketlen-tóval szemben fekvő katolikus templomba, és ugyanazért imádkoztam, mint hajdan a szeku ügyek alatt Nagyváradon: legyen meg Isten akarata.

A fogadtatás szinte egyöntetű volt: a helyzetelemzéssel egyetértének, de a következtetésemmel nem. Tardos Márton szinte együttérzően elemezte, miért nem alkalmas a helyzet pártalapításra. Egyedül Csurka István jegyezte meg: ő a maga részéről belépne egy ilyen pártba.

Az ellenzéki összejövetelek végeredménye az országgyűlési képviselőkhöz intézett felhívás, a *Százak levele* volt.

A lakiteleki találkozóra Csurka István hívott, majd vitt és hozott a kocsiján. Dolgozatomból ott csak a következtetésről, vagyis a pártalapítás szükségességéről szóltam néhány szűkre szabott percben a tanácskozás vége felé. Utána néhányan még érdeklődtek, főleg fiatalok.

Ez az év sok szempontból nehéz volt. Ekkor menekültek tömegesen az erdélyiek Magyarországra és tovább Nyugatra, ahogyan csak tudtak. Bennünket is sokan kerestek fel a Vérhalom utcában, segítséget, tanácsot kérve. Tanúi lehettünk annak a sokszor embertelen bánásmódnak, ahogy ezeket a kétségbeesett embereket a magyar állam kezelte.

Történt aztán, hogy 1988. február elején Esztergomban előadást tartottam a magyar nemzet jelenlegi helyzetéről, különös tekintettel a szétszakítottságra, valamennyiünk mások kényének kitétt voltára. Az előadást talán Németh Zsolt, Németh Géza református lelkész fia szervezte, mindenesetre az ő kocsijával utaztam. Visszajövet még sokáig beszélgettünk nálunk. Váratlanul megemlítette, hogy Romsics Ignác, a Magyarságkutató Csoport helyettes vezetője egyszer elmondta neki, hogy amikor én felvételemet kértem hozzájuk, akkor a Fehér Házból (azaz a pártközpontból) leszóltak, hogy engem ne vegyenek fel.

Ez egy nagyhatású közlés volt számomra. Hirtelen megértettem, miért változott meg hirtelen a hangnem mind a Tankönyvkiadónál, mind a Gondolat Kiadónál azután, hogy szívélyes fogadtatás közben tisztáztuk, felkészültségem alapján alkalmas vagyok kémia, illetve földrajzi tárgyú könyvek szerkesztésére, és miért utasítottak el hamarosan mindkét helyről.

A feleségem, aki meglehetősen mély depresszióba került részben a hazulról való elszakadásunk miatt, részben látva vergődésemet, hogy helyet találjak magunknak a magyar társadalomban, már régebbtől szorgalmazta, hogy menjünk el Magyarországról. A fenti közlés alapján teljesen megvilágosodott addigi gyanúm, benyomásom reális volta: a magyarországi hatalom – bár nem bánt bennünket, de – mindent megtesz, hogy életünket elviselhetetlenné tegye. A feleségemnek azt mondtam: igaza van, eljött az ideje, hogy elmenjünk innen.

Elutazás előtt elmentem elbúcsúzni Csurka Istvántól. Azt javasolta, várjunk még egy kicsit, rövidesen beindul a *Hitel*, ahol kaphatok állást, és néhány hónapon belül lakást is lehet keríteni. Azt

válaszoltam, hogy sajnos lelki energiáink kimerültek. (Hogy fognak röhögni a románok – jegyezte meg Csurka.)

Amikor otthon elmondtam a Csurka István javaslatát, a feleségem zokogni kezdett: Ezt csak most mondják? El kellett jutnunk a végleges távozás döntését megszülő végső kétségbeesésig ahhoz, hogy Magyarországon valami életlehetőség ígéretét kapjuk? (Ez nem Csurka Istvánra hárul vissza, mert hiszen ő volt az, akit befolyásosabb ismerőseink közül mindig is a leginkább foglalkoztatott a sorsunk.)

Március 30-án szép magyar útleveleinkkel (áttelepedésünket követően, kétévi bürokratikus hercehurca után magyar állampolgárok lettünk; sohasem gondoltam, hogy ilyen nehéz lesz visszahonosítani magamat) két kicsi gyermekünkkel és Csaba fiammal együtt elrepültünk Göteborgba.

5. Göteborg I.

(1988. március 30. – 1989. február 27.)

Lám, mennyire vágytam mindig világot látni, s ím, az első valóban külföldi országba nem nézelődni jöttem, hanem meglepedni. Ez még nem volt egészen bizonyos, mert magyar állampolgároknak Svédországban nemigen adtak már letelepedési engedélyt; főleg ezért adtuk be a stockholmi kanadai követségnek is a bevándorlási kérésünket.

Míg vártunk, két jó (erdélyi) ismerősünknel is laktunk egy ideig. Megpróbáltam fogni a svéd táj varázsát, de inkább csak az érdekességét láttam. Nem fűzött érzelm hozzá. Majd megjön – gondoltam magamban.

Miközben hallani sem akartam politikáról, s a hazuról kapott újságokat igyekeztem nem olvasni, egy magánkiadásban megjelenő svéd folyóirat tulajdonosával-szerkesztőjével hozott össze egy újdonsült ismerős, és rövidesen az erdélyi magyarok elmenekülésének okairól írtam cikket román nyelven. Azért románul, mert az újságíró ismerte ezt a nyelvet, így a szövegemet svédre tudta fordítani. A cikkből a Svédországi Magyarok Országos Szövetsége rendelt több mint száz különlenyomatot a svéd hatóságok, a bevándorló táborok vezetősége számára, hogy a tartalmára hivatkozva elérjék: ne román tolmácsokat hívjanak a romániai magyarok kihallgatásakor, hanem magyart.

Nem sokkal Svédországba érkezésünk után volt egy álmom, amely talán a legszörnyűbb hangulatú volt életem valamennyi álma között, még az sem volt ilyen rossz, amelyben szekusok üldöztek. Azt álmodtam, hogy kénytelenek vagyunk visszamenni Magyarországra, és ezt rendkívül intenzíven átéltem. Ez az álombeli viszonyulás összeegyeztethető volt azzal, hogy a göteborgi magyar mise vagy istentisztelet után nem tudtam végigénekelni a magyar himnuszt, mert a torkom időközönként nem megfelelő hangokat akart kiadni.

Az idő a kószalásokon kívül (itt mindig megbecsülendő és felhasználandó a szép idő) szinte semmivel telt. Tanulhattam volna a svéd nyelvet, az angolt vagy a franciát (a kanadai Québec tartományba készültünk), de valami itt is elromlott: én, akit mindig izgatott minden nyelv, ahányba csak tudtam, belekóstoltam, nem tudtam odafigyelni semmilyen másnyelvű szövegre. Talán nem is akartam. Védekezésből?

Ideérkezésünk után néhány hétre a helyi magyar egyesület Lezsák Sándort látta vendégül. Vele többször söröztem (bár lehet, hogy valami más folyadékot ittunk) Csurka István és Fekete Gyula társaságában az említett ellenzéki összejövetelek után. Az előadás végén odajött hozzám, és azt mondta: „Azért harcolunk, hogy az olyanok, mint ti, hazajöhessenek.”

Ugyanazon év júliusának elején általunk még nem ismert stockholmi magyarok jöttek értünk a közeli Tångagårde nevű kis helységről, ahol akkor szervezték a magyar protestánsok tulajdonában levő közösségi otthonban a Stockholmi Magyar Ökumenikus Önképzőkör első nyári taborát (amit azóta még sok követett). Vánky Anikó és Farkas, valamint Szentkirályi Csaga voltak a fő szervezői. Beszélgettünk, vitatkoztunk, előadásokat hallgattunk, játszottunk; ott éreztük magunkat először otthon Svédországban.

A kanadai letelepedési engedélyt hamarabb kaptuk meg, mint a svédet. 1989. február 27-én leszálltunk Montrealban.

6. Montreal

(1989. február 27. – 1989. november 30.)

Régi nagyváradi barátaink, Kertész Loránd és felesége, Éva vártak a repülőtéren. Lóri egy lengyel szervezettől kapott befogadási nyomtatványokat, amit ő töltött ki és írt alá, vagyis a szervezet adta a nevét, ő pedig vállalta az anyagi garanciát. Azt a lakást, amelyből éppen kiköltöztek, berendezték nekünk használt bútorokkal. Lényegében ez volt életem első igazi lakása, amit valóban sajátomnak mondhattam. De ugyanezt vallhatta a feleségem is.

Peti fiunknak – három évét töltötte – nem tetszett a lakás. Vagy talán az új ország? Eleinte napokon keresztül mondta, hogy most, azonnal, sürgősen vegyük meg a repülőjegyet, és utazzunk vissza Budapestre. Egyszer megkérdezte: Ha most mi itt maradunk, kanadok leszünk?

Néhány nap múlva a sógornőmmel ketten (a feleségem húga is velünk tartott) munkába is álltunk a magyar házigazdánk munkahelyén: egy nyomdában. A feleségem a gyermekekkel maradt otthon, bár közben elvégzett egy angol nyelvkurzust a McGill egyetemen. Én rövidesen egy kisebb nyomdába kerültem, amelynek két olasz volt a tulajdonosa. A legváltozatosabb feladatokat tanultam meg, még nyomtattam is. Itt dolgoztam Svédországba való visszatérésünkig.

Meglehetősen nagy társasági életet éltünk. A montreali világ sokkal mozgalmasabb, mint a svéd, és a környezet hangulata (biztos az éghajlat is) az ott lakó magyarok közérzetére, sőt temperamentumára is kiható. Ennek ellenére (a feleségemmel ellentétben) én nem éreztem jól magam Kanadában. Egy idegen világba vetődtünk – én mindenesetre így éltem meg. Minden idegen volt, még a sirályok vagy a fecskék is, pedig nemigen különböztek az európaiaktól. Más volt a levegő: olyan szaga volt, mint egy kissé pállott női kombinének. A tévében láttuk egyszer egy franciául beszélő film egy részletét: gépkocsi haladt egy fasortól szegélyezett kanyargó úton. Nem tudtuk, hogy a filmet hol készítették. Azt mondtam a feleségemnek: Nézd ezt a tájat. Képzeld el, hogy Kanadában vagyunk. Aztán képzeld azt, hogy Franciaországban vagyunk. Micsoda különbség!

Elviselhetetlenül távolinak tűnt Európa. Aztán a fiatalokat figyelve, magam előtt láttam amerikanizálódott gyermekeinket. Azért mégse válasszon el egy kulturális szakadék tőlük.

Csaba fiam, aki Göteborgban maradt, már márciusban elküldte az időközben megérkezett értesítést arról, hogy megkaptuk a svéd letelepedési engedélyt. Én akár máris jöttem volna vissza, de megegyeztünk, hogy azért kipróbáljuk Kanadát. Októberre már eldőlt a dolog. Különösen, amikor a tévéhíradóban láttuk, hogy bontják a berlini falat, egészen felforrósodott a talpunk alatt a föld.

Ősz elején, még a döntésünk előtt, barátainkkal egy egyesületet akartunk létrehozni, amely az aktuális magyar ügyekről lett volna hivatott tájékoztatni a kanadai hivatalosságot és közvéleményt. Miután eljöttünk, a dolog abbamaradt.

Egy kicsit *hazaérkeztünk* december elsején, mert Kanadában győzöttünk meg arról, hogy azért Svédország is Európa. Az volt a tervünk, hogy hamar elhelyezkedünk, és keresetünkéből pénzt teszünk félre, hogy létrehozzuk a Magyarországra való visszatelepedés anyagi feltételeit.

7. Göteborg II.

(1989. december 1 – mindmáig)

Idéérkezésünk után kezdődtek a romániai fordulat eseményei, és mi nagy zaklatottsággal hallgattunk-néztünk minden hozzáférhető híradót. Egy rövid időre úrrá lett rajtam annak a lehetőségnek a bűvös varázsa, hogy a magyarok és a románok között némi testvéri érzés alakul ki. Amikor Ceaușescu kivégzése után hazatelefonáltam a szüleimnek, és mondtam Apámnak, látod, ezt is megértük, azt válaszolta: „Várd ki fiam a végét!” Lehet, hogy az izgalmak is hozzájárultak ahhoz, hogy legyengült szervezete rövidesen cserbenhagyta. '90 január tizedikén, hetvenhetedik életévében meghalt. Nem tudtam ott lenni a temetésén.

Itteni „karrierünk” érdekében legelőször is svéd tanfolyamra kellett járnunk, hogy az ország nyelvét elsajátítsuk. Nem sokkal később, '92 októberében megszületett harmadik gyermekünk, Marci (Márton András; nekem a negyedik). A feleségem egy ideig otthon maradt a gyermekekkel, majd óvónői előképzesen vett részt. Én kolozsvári biológia-tanulmányaim folytatásaként másfél évig

környezet- és egészségvédelmet tanultam a göteborgi egyetemen, majd nemsokára környezetvédelmi tanácsadóként állást kaptam egy magáncégnél. Egy évre rá a feleségem is dolgozni kezdett egy óvodában.

Nagyon hamar beláttuk, hogy a fellegekben jártunk, amikor azt hittük, pénzt tudunk félretenni. Jövedelmünk ugyanis – különösen svéd összehasonlításban – meglehetősen kicsire sikerült. Még hazalátogatni is csak kétszer sikerült mindnyájunknak a tizenegy esztendő alatt. (Halála előtt én még jártam kétszer Anyámnál Szatmárnémetiben.) Csak a csoda segíthet – állapítottuk meg. Megpróbáltuk a csodát provokálni: minden otthoni barátunknak és ismerősünknek elmondtuk, hogy szeretnénk hazaköltözni Magyarországra, hátha valamelyiküknek, vagy még inkább valamely ismerősüknek akad egy segítő ötlete. De bizony ma nem könnyű otthon olyan ötletekre találni, amelyek lakást és állást teremnek, ráadásul éppen „nyugati magyarok” számára. A távolból a kapcsolatok rendszerint lassan elhalnak, de arra gyanakszom: egyik-másik barátom azért is távolodott tőlem, mert úgy vélték, talán zokon vettem, hogy nem tudtak segíteni.

Közben telt az idő, és két nagyobbik gyermekünk, (különösen a leányunk) abba a korba ért, amikor már kezdenek belenőni az itteni társadalomba (ez persze nem zárja ki, hogy magyarságtudatuk továbbra is erős), és amikor valószínűleg már igen nehéz lenne menet közben átváltaniuk egy másik oktatási rendszerre. Ugyanakkor mindnyájunk számára hátrányos talán, hogy még mindig nem vagyunk svéd állampolgárok.

A végső döntés előtt egy utolsó próbálkozásra szántam el magam. A múlt év elején, ideérkezésünk tízéves évfordulója táján írtam egy levelet Göncz Árpádnak, a Magyar Köztársaság elnökének. Valamikor találkoztunk néhányszor Kenedi Jánosnál az ellenzéki összejöveteleken. Futó ismeretségünkre utalva, leírtam helyzetünket, és tanácsot kértem tőle fő problémánkban. Nagyon szép levelet kaptam tőle postafordultával, amiből kitűnt, hogy számos példából jól ismeri a miénkhez hasonló dilemmákat, a hazatelepedési kísérletek buktatóit, és már csak a kérdés sokarcúsága miatt sem tudott tanácsot adni nekünk.

Ezután adtuk be állampolgársági kérésünket a tavaly tavasszal. Ahhoz, hogy a svéd állampolgárságot megkapjuk, le kell mondanunk a magyarról. Ez van jelenleg folyamatban.³

Sokat foglalkoztat a múlt év májusi kerékpárbalesetem. Régi kerékpáros vagyok, mégis egy lejtőn való lecsorgás közben, egy enyhe kanyarban fékezéskor úgy az aszfalthoz vágtam magam, hogy vállcsontjaim, bordáim törtek, és öntudatlan állapotban szállítottak be a kórházba. A vállam operációja jól sikerült, de az agyrázkódás következményei (mindenekelőtt nagyfokú fáradékonyság és időnkénti szédülés) mindmáig elkísérnek, és az orvos folyamatosan betegszabadságra ír ki.

Freud szerint minden balesetnek megvannak a tudattalanban rejlő okai. A múlt tavaszon jutottam arra a következtetésre, hogy bele kell nyugodnom: hiába várok a hazatérés csodájára, és hiába őrzöm szinte babonásan magyar állampolgárságunkat, mi végleg itt maradunk Svédországban. Közben minden idegszállammal tiltakoztam e következtetés ellen. Ugyancsak ekkor tudtam meg, hogy '99 januárjától a közvetlen főnököm betegsége miatt, akivel együtt dolgoztam, megszűnik az állásom a cégnél. Vajon miért büntettem magamat tudattalanul? Nem azért-e, mert oktalanul őrlődtem megvalósíthatatlan vágyaim és lényegében megváltoztathatatlan körülményeim miatt? Mert nem voltam képes bölcs felülemelkedéssel higgadtan nézni azt, amiben – úgy látszik – sorsszerűen részem van. Mert lázongtam magamban valami törvényszerű ellen.

Utóhang

A velünk történt események akkor lesznek igazán értékesekké, ha le tudjuk vonni belőlük a tanulságokat. Lássuk, én mire jutok ezen a téren:

- Az a föld és az a kultúra, amiből származunk, sokkal nagyobb kincs, mint amilyennek érezni tudjuk mindaddig, amíg visszafordíthatatlanul távol nem kerülünk tőle.
- Azokhoz tartozunk igazán, akikkel sorsunk időben visszamenőleg közös. Az ilyen emberek helyett egy elvont emberiséget szeretni íróasztal mellett, szellemi maszturbáció csupán.
- Minden kudarc ajándék, mert szerénységre tanítja az embert.

---

³ Végül kettős állampolgárok lettünk, mert közben Svédországban a törvények megváltoztak. Már nem kívánják valamely más állampolgárságról való lemondást a svéd megszerzéséhez.

– A nagyvilág akkor lehet értelmes kaland, ha átmeneti vándorként ismerkedünk vele, amíg van egy haza, ahova bármikor visszatérhetünk. Amíg ott nem felejtjük magunkat, ahol az élményeket várjuk, amíg módunkban van hazamenni élményekkel megrakottan.

– A hazai földön kószálás kalandos varázsa nagyrészt abból származik, hogy ilyenkor birtokba vesszük azt, ami a miénk.

– Vétkes vagy beteg az a társadalom, amely nem engedi tagjainak, hogy magukénak érezzék azt, ami ideálisan az övék.

– A legnagyobb tett az, ha annak tartjuk meg magunkat, amik vagyunk. Nem muszáj mindig világot váltani. Talán jobb otthon statisztikai adatnak lenni, mint másutt idegennek.

– Fontos felismernünk Isten kezét sorsunk alakulásában. Csak így tudjuk segítségét valóban értékelni és értékesíteni.

A megmásíthatatlan tudomásulvételével a (különben már rég tovatűnt) kalandkeresés izgalmait átadhatják helyüket bennem egy némileg bölcsebb életérzés csendes örömeinek. Mind korom, mind egészségi állapotom szerint ennek már éppen ideje. Hátha most készül teljesedni hajdani vágyam, hogy megírjam azt, ami számomra megírható.

Sorsunknak aktív részesei vagyunk ugyan, de ritkán alakul reményeink szerint. Bárhogyan lesz, csak egyet kérek ma is: legyen meg Isten szent akarata.

Göteborg, 1999. augusztus-szeptember

(Megjelent: Török Miklós szerk.: Távolságközelítés térben és időben című gyűjteményes kötetében, kecsmetionPRESS, Budapest, 1999, 240 - 271. oldal; Havi Magyar Fórum. Budapest, IX. évfolyam 2. és 3. számában – 2001. február és március; Török Miklós szerk.: Az élet kalandja – Magyarok az emigrációban, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002)